

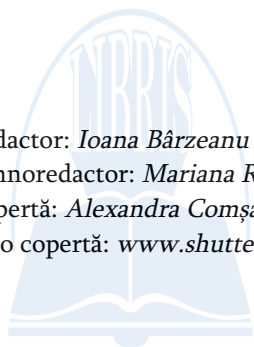
Anna Arutunyan

ȚARUL , PUTIN

Din interiorul cultului puterii în Rusia

Traducere din limba engleză de
Mihai-Dan Pavelescu

Redactor: *Ioana Bârzeanu*

Tehnoredactor: *Mariana Radu*

Copertă: *Alexandra Comșa*

Foto copertă: *www.shutterstock.com*

Titlul original: ***THE PUTIN MYSTIQUE. Inside Russia's power cult.***

Copyright © Anna Arutunyan, 2011

The publication of the book was negotiated through Goumen & Smirnova Literary Agency (www.gs-agency.com) and OKNO Literary Agency (www.okno-agency.com).

© 2014 Toate drepturile asupra acestei ediții sunt rezervate editurii METEOR PUBLISHING

Contact:

Tel./Fax: 021.222.83.80

E-mail: editura@meteorpress.ro

Distribuție la:

Tel./Fax: 021.222.83.80

E-mail: carte@meteorpress.ro

www.meteorpress.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

ARUTUNYAN, ANNA

Țarul Putin : din interiorul cultului puterii în Rusia / Anna Arutunyan ;

trad.: Mihai-Dan Pavelescu ; red.: Ioana Bârzeanu. –

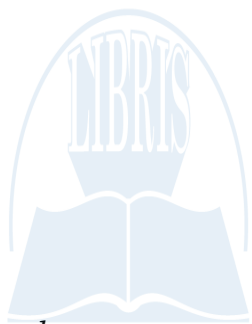
București : Meteor Publishing, 2014

ISBN 978-606-8469-88-1

I. Pavelescu, Mihai Dan (trad.)

II. Bârzeanu, Ioana (red.)

94(47)“21” Putin, V.

Cuprins

<i>Introducere</i>	7
<i>Prolog</i> • Dați-i Cezarului	15

PARTEA I • SUPUȘII

Capitolul 1 • Vede Putin e poi muori	33
Capitolul 2 • Petiția	48
Capitolul 3 • Rolul divin	61
Capitolul 4 • Efectul Pikaliovo	74

PARTEA a II-a • OPRICINICII

Capitolul 5 • Oamenii Suveranului	93
Capitolul 6 • Audiența	114
Capitolul 7 • Agentul loial și mica lui afacere	131
Capitolul 8 • Maiorul de poliție	151

PARTEA a III-a • BOIERII

Capitolul 9 • Afaceri cu Putin	165
Capitolul 10 • Cercul interior	181
Capitolul 11 • Favorurile	196
Capitolul 12 • Regentul	221

PARTEA a IV-a • SUVERANUL CA DUMNEZEU

Capitolul 13 • Cultul	229
Capitolul 14 • Secta	246
Capitolul 15 • Ereticii	254
Capitolul 16 • Biserica, țarul și nebunii sfinți	265
Capitolul 17 • Legea nescrisă	286
<i>Epilog</i> • Rusia fără Putin	313
<i>Mulțumiri</i>	327
<i>Index</i>	328

Introducere

DORESC CA președintele Federației Ruse să decreteze ce trebuie să gândesc, ce religie să practic, unde să muncesc, câți copii să nasc¹, cum să trăiesc și când să mor.

În funcție de succesul sau nenorocirea pe care mi le vor aduce ordinele lui supreme, fie îi voi jura loialitate pentru că este garantul stabilității, fie îl voi condamna pentru că este un despot nemilos, un gangster, un *opricinic*² corupt. Și aceasta pentru că, indiferent dacă îi sunt vasal, șerb, victimă sau dușman, există întotdeauna opțiunea de a-l face vinovat pentru debandada cotidiană din această țară imposibilă.

Vreme de zece ani, am consemnat prima parte a domniei lui Putin pentru cititorii interesați doar de bombele nucleare și de spionii lui, care întrebau la nesfârșit „Cine este domnul Putin?”, neînțelegând esența, deoarece nu există niciun mister în privirea „inimitabilă” a ochilor lui „albastru-deschis”³, tot așa cum nu există nici în intenția și voința care se ascund sau nu în acești ochi.

Am fost de zece ori în prezența Suveranului. I-am suportat privirea mohorâtă de aluminiu timp de vreo 30 de secunde. Nu tănuiam niciun gând trădător, nu aveam nicio taxă neplătită, nicio obligație neîndeplinită și – mai presus de orice – nu-l ridiculizam în gând, așa că nu am tremurat terorizată. Nu am descoperit niciun suflet în spatele privirii lui, absolut nimic „interesant”⁴. Ba chiar, pot spune că ceea ce am văzut când Putin m-a fixat cu privirea timp de câteva momente – așa cum ar

¹ În timpul unei discuții cu organizațiile de tineret la forumul Seliger din august 2011, lui Vladimir Putin i-a fost adresată această întrebare. O fată, care se prezentase ca Natalia, i-a spus cu falsă sfială că voia să se mărite cu un ofițer din armată și a întrebat care i-ar fi „viitorul” într-un asemenea caz. „Vei avea doi-trei copii, asta-i sigur”, i-a răspuns Putin. Din transcrierea oficială și materialul video de pe site-ul premierului <http://premier.gov.ru/events/news/16080/>.

² *Opricinicii* au fost membrii poliției secrete a țarului Ivan cel Groaznic în anii 1560. În Rusia modernă, termenul este utilizat frecvent în sens negativ, pentru a descrie ofițerii de securitate.

³ Ignatius, Adi. „A Tsar is Born”. *Time*, 19 decembrie 2007. Ziaristii americani au fost atât de fascinați de privirea lui Putin, încât i-au dedicat paragraful de deschidere.

⁴ Dacă președintele american George Bush a văzut sufletul lui Putin, președintele rus Boris Elțin, când și-a numit succesorul, i-a descris ochii ca fiind „interesanți”.

fi privit desenul unui tapet, după ce căutătura lui plictisită și nerăbdătoare examinase toată încăperea – a fost reflexia a orice aș fi dorit să văd în ei.

— Cei care vor să-nțeleagă cine-i Putin l-au înțeles deja, mi-a explicat criptic secretarul lui de presă, Dmitri Peskov, surâzând pe sub mustață și afișând aceeași privire de aluminiu. Cei care nu vor... ei bine, nu-l vor înțelege niciodată.

Așadar, misterul rezidă în cel căruia îi este adresată privirea – fie el un demnitar tremurând, un jurnalist sfidător, un militar loial sau înșelat, un om de afaceri prietenos sau corupt, sau un petiționar stresat care-și mototolește șapca în mâini, așteptând ca domnitorul să-i rezolve problemele.

După mai bine de 20 de ani de tranziție spre democrație, după ce Putin a câștigat un al treilea mandat prezidențial de șase ani, este însă tot mai evident că nu se poate vorbi despre democrație în Rusia. În același timp, ținând seama de viitorul tot mai șubred al lui Vladimir Putin, există voci unanime care susțin că nu va exista democrație nici după plecarea sa. Studiile care încearcă să înțeleagă motivul citează tot mai frecvent conceptul de dualitate a Rusiei. Unii, ca specialistul rus Richard Sakwa, descriu o țară măcinată de bătaia dintre statul rațional-legal și statul neopatrimonial⁵. Sociologul Vladimir Șlapentoh a descris Rusia ca fiind o societate segmentată, care conține atât elemente liberale, cât și feudale⁶. Avocatul și analistul politic Vladimir Pastuhov a susținut în mod convingător ideea unei rivalități între un stat „extern” (vizibil din exterior) și un stat „intern”: dacă statul extern eșuează din punctul de vedere al aplicării legilor și al funcționării instituțiilor politice, atunci statul intern, în care puterea statului (ca un contrapunct al legii) este identificată religios și personificată, intervine în mod repetat în guvernarea țării, aidoma unui copilot care ia locul partenerului său incapabil să conducă⁷.

Într-un stat rațional-legal, puterea se bazează pe legi, instituții și birocrație. Oficialitățile vor abuza în mod frecvent de poziția lor în

⁵ Sakwa, Richard. *The Crisis of Russian Democracy: The Dual State, Factionalism and the Medvedev Succession*. Ed. Cambridge University Press, New York, 2011.

⁶ Șlapentoh, Vladimir. *Rossia kak feodalnoie obșcestvo*. Ed. Stolița-Print, Moscova, 2008.

⁷ Pastuhov, Vladimir. *Restavrația vmesto reformații. Dvadsat let, kotorie potriasli Rossiiu*. Ed. OGI, Moscova, 2012, p. 229.

beneficiul personal, un fenomen care este cunoscut drept corupție și care există, într-o măsură mai mare sau mai mică, în toate țările. Când oficialitățile abuzează de poziția lor, astfel încât instituțiile încetează să mai funcționeze, statul poate intra în disoluție, o stare care, de obicei, presupune un colaps al guvernării. Într-un stat patrimonial, puterea are caracter individual și aparține conducătorului; când este introdus elementul feudal, puterea revine și unui oligarh sau unei oficialități locale sau regionale, care, în mare măsură, poate să controleze un anumit teritoriu ca pe un domeniu personal.

Privită din exterior, Rusia este guvernată de un stat rațional-legal. Are un sistem de legi, instituții și o birocrație care, la primă vedere, se străduiește să guverneze țara. Dar din cauza extinselor abuzuri, Rusia se găsește permanent în pericolul unei disoluții. La o privire mai atentă însă devine clar că aceste legi și instituții intră adesea în conflict deschis cu realitatea de pe teren. Indiferent care ar fi problema Rusiei, ea nu este un stat aflat în disoluție, fiindcă de fapt nu se află în colaps – în mare parte pentru că sistemul mai fluid, informal și adesea irațional al statului patrimonial intră în acțiune pentru a guverna țara.

Cartea aceasta își propune să poarte cititorul într-o călătorie prin statul acesta patrimonial-irațional modern care intervine pentru a guverna Rusia: conducerea interioară, nescrisă și cvasidivină, ale cărei reguli nerostite și a cărei psihologie sunt fie ascunse Occidentului, fie interpretate greșit. Pentru a înțelege motivele, am examinat felul în care cetățenii – sau supușii – percep puterea statului și voi expune relațiile esențiale, primordiale, dintre popor și conducător, care ajung adesea să încalce normele statului legal-rațional.

Ce reiese adesea din acele relații este o predilecție surprinzătoare spre zeificarea autorității guvernamentale supreme și spre participarea lipsită de înțelepciune la un cult al puterii. În cadrul statului patrimonial, în care rolurile sociale sunt reduse la puterea sau slăbiciunea relativă a unui individ, conducerii centrale, mereu distantă și autocratică în eforturile ei constante de a asigura ordinea într-un teritoriu atât de vast, i se atribuie puteri aproape supranaturale, chiar și atunci când este de fapt slabă și inefficientă. Aceasta nu este o zeificare în sensul obișnuit al cuvântului – nu se compară cu adulara transcendentă, religioasă a unei entități binevoitoare și omnipotente. Este, mai degrabă, acceptarea unei forțe aflate mai presus de influență, mai presus de logică. „Puterea statului, nu legea, deține un statut sacru în Rusia”, scrie Pastuhov. Rușii percep puterea statului ca pe o „entitate mistică”,

o „substanță dătătoare de viață”, o „zeitate”, de la care, în momente de dificultate, vor aștepta răspunsuri. Indiferent cine ar ocupa postul acela sacru, el poate fi în același timp temut, admirat, detestat sau chiar ignorat și ridiculizat pentru că, inevitabil, nu se va ridica la înălțimea statutului cu care a fost investit.

Mandatele lui Putin mi-au oferit oportunitatea unică de a studia aceste relații și experiențe. În mod evident, ca ziaristă care a lucrat în Rusia în timpul conducerii lui, avusesem șansa de a scrie reportaje despre administrația lui, nu despre a altcuiva.

Însă unicitatea derivă din faptul că Putin, un bărbat scund, cu voce joasă și deloc impunător, fost ofițer de informații, n-a fost niciodată înzestrat în mod natural cu charisma, ambiția sau popularitatea care sunt tipice unui conducător patrimonial de succes. El n-a condus niciodată o lovitură de stat pentru a prelua puterea și nici nu a parcurs toate treptele unei cariere politice, care i-ar fi îngăduit să-și extindă baza de susținere prin alegeri succesive. El s-a trezit direct în vârful puterii statului rus în mare parte accidental, în 1999, fiind ales de către elita bogată din jurul președintelui Boris Elțin, care l-a desemnat ca succesor, apoi a abdicat în grabă. Popularitatea lui Putin, atunci, a fost aranjată rapid de experții în științe politice ai administrației Elțin pentru a asigura o tranziție lină a puterii. În alegerile din anul 2000, rușii au acceptat în general (53%) ceea ce li s-a spus – tot așa cum ar fi acceptat un țar nou, chiar dacă ar fi fost ales personal de un predecesor extrem de nepopular.

Putin și-a etalat întrucâtva înclinația spre autocrație când a restrâns libertatea posturilor de televiziune independente și i-a alungat sau i-a întemnițat pe oligarhii neloiali. Dacă îl vom compara însă cu alți conducători ruși, nu va mai părea atât de autocrat pe cât ne-am obișnuit să-l considerăm. Într-un context istoric, Putin a demonstrat lipsa oricărei ideologii ușor identificabile, sau măcar a unei agende, cu excepția menținerii la putere, a îmbogățirii segmentului loial al elitei și, când a fost posibil, a restabilirii aparenței de ordine și grandoare imperială (cuvântul-cheie fiind aici *aparența*). Deși și-a manifestat clar apetența pentru „rezolvarea problemelor” prin mijloace extrajudiciare și a recurs la represii când a fost necesar, nu s-a dovedit a fi un lider puternic – în ciuda spectacolelor lui notorii de muștrare a oligarhilor nesupuși –, ci mai degrabă, așa cum vom vedea, lipsit de fermitate atunci când a trebuit să destituie și să pedepsească oficiali corupți, chiar în timp ce promova o campanie de luptă împotriva corupției. În virtutea caracterului și a profesiei (și într-o măsură foarte mare printr-o

extindere a unei cunoscute trăsături personale de caracter de a reflecta tonul, gesturile și dispoziția oricărui interlocutor), el a acționat mai degrabă ca o oglindă a societății, un produs al vremurilor sale, reflectând ceea ce se dorea din partea lui la un nivel subconștient. Dacă și-a propus, așa cum susține că a făcut, să impună o „dictatură a legii” – în esență, statul rațional-legal al lui Weber – , atunci a eșuat. A reușit în schimb să scoată la lumină complexe pe care rușii uitaseră că le aveau. Când a înțeles că era nevoie de un țar bun și un stăpân patrimonial, a interpretat cu iscusință rolul respectiv; când a înțeles că era nevoie de un despot care să fie temut, a interpretat și acest rol. Și, bineînțeles, atunci când se cerea, a fost și businessman, cel care putea cu ușurință să încheie o afacere sau să ofere protecție într-o țară anarhică.

Acționând ca o oglindă, Putin a expus și a consolidat obiceiuri străvechi care nu dispăruseră niciodată, oferindu-ne șansa de a le vedea în acțiune. În esență, s-a comportat ca o caricatură ușor de recunoscut a puterii statului rus în sine: cvasidivin, corupt, uneori brutal și dispunând de vastele resurse economice ale țării. Străduindu-se să conducă din vârful unui stat rațional-legal (așa cum o dovedesc eforturile lui de a impune o „dictatură a legii”), el și-a permis, în mare măsură, să fie subjugat de statul patrimonial intern. Cu Putin la cârmă, statul patrimonial a subjugat la rândul său statul rațional-legal, mai ales aparatul lui birocratic, stratificat și încâlcit. În sfârșit, acționând în cadrul paradigmei nescrise a statului patrimonial, Putin a îngăduit societății să-l transforme într-un soi de rege sacru, un rol pe care mulți conducători ruși și-l asumă în mod necugetat.

Cercetând statul patrimonial intern, încerc în cartea de față să dezvălui cum s-a întâmplat acest lucru.

De aproximativ patru ani, începând de la sfârșitul anului 2008, am strâns interviuri și studii de caz, străduindu-mă să arunc o lumină asupra tiparelor și așteptărilor care l-au modelat pe liderul rus. Urmărind cu atenție interacțiunile lui cu poporul, am studiat felul în care a răspuns la aceste așteptări și în care a consolidat și profitat de tiparele economice și psihologice existente. În elaborarea acestei cărți m-a ajutat faptul că acești patru ani au marcat o perioadă specială de „tandemocrație” cum a fost denumită de observatorii Rusiei: apoteoza încleștării dintre lumea legal-rațională și cea neopatrimonială. Rusia a fost condusă *de jure* de președintele ales, Dmitri Medvedev, dar *de facto* de premierul Vladimir Putin. Observându-l pe Putin în această perioadă am avut ocazia unui experiment fără precedent. Cum știm la nivel instinctiv noi, supușii lui,

ziariștii, oamenii de afaceri, înalții demnitari, că adevăratul nostru conducător este premierul Putin, și nu președintele Medvedev?

Țarul Putin este astfel structurată pentru a reflecta felul în care diverse grupări din ierarhia socială percep autoritatea supremă în Rusia. Titlurile celor patru părți ale cărții folosesc termeni din sistemul de caste al secolului al XVI-lea, pentru a evidenția paralelele patrimoniale și originile istorice, dar nu ar trebui să fie luate ad litteram.

Încep prin examinarea comportamentului oamenilor obișnuiți – printre care mă includ și pe mine – în prezența imediată a suveranului, în capitolul ce deschide prima parte a cărții. Prezintă exemple din câteva regiuni din afara Moscovei, prima parte tratează aspectul economic al felului în care rușii privesc autoritățile locale, regionale, federale și, finalmente, supreme. Când autoritatea instituțională le înșală așteptările, oamenii vor recurge la autoritatea supremă, prin apeluri tot atât de iraționale pe cât sunt cele adresate divinităților.

A doua parte a cărții tratează securitatea și aparatul represiv al guvernului, ca și „înțelegerile” feudale care guvernează acest aparat în absența statului de drept. Aparent, este o secțiune despre corupție, dar, așa cum arată câteva dintre cazurile pe care le descriu, „corupție” poate să nu fie termenul corect pentru fenomenul endemic al extorcărilor și taxelor de protecție, mecanisme ce reglementează situațiile în absența unor instituții funcționale pentru protejarea dreptului de proprietate.

Partea a treia detaliază interacțiunile dintre oamenii de afaceri și puterea statului, ca și rolul pe care-l joacă legăturile lor personale cu Vladimir Putin. Dat fiind regulile obscure dintr-o lume care se străduiește să funcționeze după rețeaua contradictorie și ocultă a legilor formale, afacerile pot fi în Rusia un joc la risc letal, care depinde de protecție, noroc și, în ultimă instanță, de favorurile în tribunal.

Partea a patra și ultima examinează puterea supremă în stat, mitică, psihologică și ideologică, din Rusia: cvasidivină, sacră și astfel predispusă la cultul personalității, care în secolul al XXI-lea a căpătat o stranie dimensiune sexuală. Într-un decor patrimonial, manifestările de afecțiune se pot petrece spontan, de jos în sus, iar unul dintre materialele cele mai fascinante pe care le-am putut culege este mărturia membrilor organizațiilor de tineret pro-Kremlin, seduși de stat prin lux, bani și exploatarea unei relații primordiale cu autoritatea. Recentele demonstrații populare de stradă împotriva revenirii lui Putin la Kremlin în 2012 s-au dovedit mărturii valoroase ale experienței puterii patrimoniale din perspectiva disidentului. Cazul Pussy Riot – trei femei membre ale unui

grup punk, condamnate la închisoare pentru că au cântat un cântec anti-Putin de pe treptele sacre ale altarului Catedralei Hristos Mântuitorul din Moscova – a lovit drept în inima fundamentelor mistice ale statului patrimonial-irațional și reprezintă un studiu de caz important în această carte. Penultimul capitol urmărește apropierea Kremlinului de biserică – sau, mai degrabă, biserica privită ca o anexă a Kremlinului – în contextul cultului puterii de-a lungul istoriei.

La prima vedere, micromanagementul economic, corupția, cultul personalității și mandatul divin par să fie teme în general neasociate. Într-adevăr, inițial am conceput cartea aceasta ca pe o investigație mult mai puțin ambițioasă a afișărilor exterioare ale cultului personalității lui Putin. A devenit însă clar că aceste afișări nu puteau fi înțelese fără o cercetare amănunțită a statului patrimonial profund care l-a precedat pe Putin.

Am înțeles că dependența economică și corupția endemică reprezentau factori esențiali, fără de care ar fi imposibil de răspuns la întrebarea mea centrală: ce anume face posibilă zeificarea statului, și a personificării statului, într-o societate modernă?

Ceea ce a ieșit la lumină în cartea de față este o problemă care străbate istoria Rusiei, dar care are implicații mult mai vaste: o extraordinară confuzie între rolul lui Cezar și cel al lui Dumnezeu. Este o confuzie care-i afectează pe cei ce dețin puterea, dar care depinde de cei care renunță la puterile lor în schimbul ordinii, belșugului și justiției. Este de asemenea o confuzie care a împiedicat până și eforturile recente ale timidei mișcări de opoziție din Rusia de a pune bazele unei societăți civile funcționale. Acest lucru creează un paradox persistent în orice tentativă de a construi un stat rațional-legal funcțional în Rusia: schimbările nu pot avea loc atâta timp cât asemenea așteptări gargantuești sunt plasate direct pe umerii unui guvern considerat atât de omnipotent, încât este de așteptat să se autodepășească și să-și înfrâneze propriile puteri. Fără o delimitare clară între puterea spirituală și cea laică, nu mai e loc pentru statul de drept, indiferent de cel care-și asumă rolul Cezarului.

În sfârșit, ar trebui să răspund la unele întrebări și neînțelegeri care au apărut după publicarea primei ediții în daneză, în martie 2012. O parte din complexitatea acestei cărți (pe lângă sfera ei eclectică de cuprindere) derivă din faptul că eu examinez un fenomen curent printr-o prismă istorică, devenind o jurnalistă care pășește pe teritoriu academic. Scriu despre Putin și supușii lui ca și cum ei ar fi dispărut de

mult; ca și cum autoarea este separată de subiectul ei, nu doar de timp, ci și de spațiu. În realitate, desigur, ca rusoaică trăind sub conducerea lui Putin, nu sunt deloc detașată de prezent. Cartea aceasta nu caută să fie un studiu academic al statului patrimonial modern și al cauzelor sale. Ea caută mai degrabă să reflecte experiențele reale – atât obiective, cât și subiective – ale vieții într-un stat patrimonial.

Din acest motiv, simt de asemenea că trebuie să răspund de la bun început la o întrebare: care este propria mea opinie despre Vladimir Putin? Este cartea de față o critică, o apologie sau o acuzație?

Chiar și din această introducere, s-ar putea crea impresia că aș transfera vina pentru actualele probleme ale Rusiei de la Putin la poporul însuși. Când spun că Putin este transformat într-un rege sacru, s-ar putea interpreta greșit că îl consider neprihănit și lipsit de putere în acest proces. Bineînțeles, nu este cazul – Putin a profitat cu abilitate de fenomenele sociale care l-au precedat pentru a-și promova și îmbogăți prietenii și pentru a se menține la putere. Cu toate acestea, activitățile lui în acest proces n-ar trebui supraestimate: când îi examinăm pe conducători, avem tendința de a ne focaliza asupra *voinței de a deține puterea*, uitând că dominația unui singur om nu este posibilă fără voința de a se supune a milioane de oameni.

Ascensiunea lui Putin la putere nu reprezintă subiectul acestei cărți, deoarece caut să trec dincolo de politică și strategie, pentru a examina felul în care se răsfrânge puterea statului asupra oamenilor în interiorul statului patrimonial. Țelul nu este de a transfera vinovăția de la persoana aflată la putere la popor, sau de a nega faptul că Putin este responsabil pentru ceea ce a devenit astăzi, ci de a studia un proces care nu a mai fost examinat până acum – ce rol a jucat poporul în modelarea unui conducător patrimonial. În ciuda materialelor controversate descrise, cartea aceasta nu este menită să-l acuze nici pe conducătorul rus, nici – și mai important – pe ruși.

Cititorii m-au întrebat dacă primele rânduri ale cărții trebuie luate ad litteram. Le-am scris mai mult ca pe o expresie a subconștientului colectiv decât ca pe o declarație a unei dorințe raționale, deoarece cred că asemenea deziderate, dacă sunt absolute, sunt incompatibile cu integritatea și demnitatea umană.

Și totuși ele există, și există în noi toți.